

2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1987. – 232 с.
3. Вихованець І. Р. Дві версії про місцевий відмінок / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 25–30.
4. Вихованець І. Р. Іменник / І. Р. Вихованець // Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець ; К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – С. 44–120.
5. Засадкевич Н. А. Мелетий Смотрицкий как филолог / Н. А. Засадкевич. – Одесса, 1883. – 204 с.
6. Пономарів О. Д. Граматичні й неграматичні думки про Україну / О. Д. Пономарів // Культура слова: мовностилістичні поради [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ponomariv-kultura-slova.wikidot.com/rozdumy> – Заголовок з екрану.
7. Смотрицький М. Граматики славенскія правильное синтагма / Мелетій Смотрицький ; підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1980. – 512 с.
8. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
9. Ягич И. В. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке / И. В. Ягич // Ягич И. В. Исследования по русскому языку. – Спб., 1895. – Т. 1. – С. 289–1070.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Леонідівна Ковтюх – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: морфологія, парадигматика, лексикологія, ономастика сучасної української літературної мови.

МОВНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кіровоград)

Розвідка присвячена вивченню особливостей мови ранніх творів Володимира Винниченка в ракурсі віддзеркалення тогочасних мовних реалій України.

Ключові слова: літературна мова, діалектні форми, просторічні слова, росіянізми, мовний образ.

The paper explores language peculiarities of Volodymyr Vynnychenko's early works from perspective of Ukrainian cultural realia reflection of that period.

Key words: literary language, dialect forms, colloquialisms, Russianisms, language image.

Розбудова нової української літературної мови – процес довготривалий і непростий, що зумовлено передусім позалінгвальними чинниками: в часи Івана Котляревського й Тараса Шевченка, а також через півтора століття, в роки плідної літературної діяльності Володимира Винниченка, Україна залишалася розшматованою між кількома імперіями, які не були зацікавлені в утвердженні українського мовного стандарту нарівні з унормованими формами мов титульних націй. Науково доведено, що «утворення спільного

для всієї України літературного стандарту на засадах діалектної багатоосновності, органічного поєднання елементів різнодіалектного походження відбулось у 20-их роках ХХ ст. в добу «українізації» [1, с. 17], тобто значно пізніше перших літературних спроб В. Винниченка.

Володимирові Винниченку на зламі століть довелося працювати в літературі, яка вже знала «художньо-словесний почерк» Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Архипа Тесленка, Михайла Старицького, Павла Грабовського та десятків їхніх попередників на чолі з Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Кулішем, Марком Вовчок та ін. Утверджувана українська мовно-літературна традиція пам'ятала свої непрості дискусійні проблеми, що вилилися в різкі дебати кінця 90-их років ХІХ ст. щодо узгодження двох літературних практик – західно- та східноукраїнської. Потрапивши під вимогливі оцінні коментарі літературних інтелектуалів, українськомовний текст кінця ХІХ століття зазнав доскіпливої перевірки на літературність, яку переніс і в наступне століття як постійний і неминучий процес. Але все ж це ще був час випрацювання мовної норми, а тому «у літературі початку ХХ ст. значно вільніше... уживалися діалектні, локальні слова й вирази – як західні, так і східні» [2, с.258]. Яке ж місце творчості Володимира Винниченка у виробленні українськомовного стандарту в царині художньої літератури?

Загальновідомо, що В.Винниченко потрапив під різку критику І.С.Нечуя-Левицького через суржикові вкраплення в художніх творах; дорікали йому і за вживання росіянізмів, просторічних та жаргонних слів. Але художній світ, створюваний великим майстром, і надалі залишався далеким від бажаного еталону літературної мови. Можна дорікати авторові за ненормативні елементи, а можна спробувати зрозуміти таку наполегливість митця у вживанні специфічних форм і лексем. Саме вони дають можливість вибудувати кілька моделей мовного буття України від початку і до середини ХХ століття. Якби Володимир Винниченко писав бездоганною (навіть в тогочасному розумінні!) літературною мовою, то використати його твори як джерело вивчення функціонування української мови, її варіантів, інших мов на наших теренах на початку ХХ ст. було б неможливо.

Спробуємо проаналізувати мовний світ України, що постає зі сторінок оповідання «Раб краси». Під мовним світом тут ми розуміємо систему мовних кодів, які були типовими для певної території в конкретний історичний період. Розуміючи, що художнє полотно є тільки одним (і досить своєрідним) із багатьох джерел вивчення мовного буття суспільства, ми віддаємо належне Володимирові Винниченку як високоталановитому реалісту, для якого гра мовних кодів була частиною творчої лабораторії створення справжньої художньої України.

Уважне прочитання аналізованого оповідання дозволяє виділити чотири мовних образи України, чотири різномовні віддзеркалення тогочасного буття.

Найпримітнішим є **українськомовний образ освіченого інтелігента-письменника**, автора твору. Михайло Слабошпицький, поцінуючи внесок В.Винниченка в розвиток рідної літератури, віддає належне його мовотворчому таланту: «...Прозаїк справді віртуозно володіє словом, уміє кількома точними штрихами окреслити пластично виразну й психологічно достовірну картину» [3, с.10]. В.Русанівський, наголошуючи на значному внеску В.Винниченка в нормалізацію української літературної мови, зазначає: «Високий інтелектуалізм, поєднаний в абсолютним мовним реалізмом, – ось головна особливість мовного матеріалу цього автора » [2, с. 277]

Простежимо особливості авторського письма в тексті оповідання «Раб краси». Володимир Винниченко – майстер створення мініпейзажу, як своєрідного тла для передачі психологічного й фізичного стану героїв:

Мовчало небо, високе, широке і наче зблідле від спеки, яка, здавалось, сунула від його все дужче та дужче на маленьке подвір'я, устелене знесиленими людьми...(23); «І знов минали дні, душні і довгі. Знов блукали всі по подвір'ю та по станції, і в очах їх стояли мляві, одноманітні, уперті думки. І здавалось, сі думки проймали кожний рух їхній, густо обплутували їхні сірі, потомлені постаті, і через те сі постаті й посувались так мляво й ліново»(23). Деінде пейзажні картини розлогіші: ... і в очах стоїть картина. *Поле. На горбі буйно хитається під холодним вітром ранку сиве жито; хитається і слухає веселих, балакучих жайворонків. Вони наче поспішають сказати йому, що вже далеко-далеко за селом сонце віялом розставило в небо свої золоті пальці і зараз буде тепло-тепло. Внизу, за гаєм, клепає хтось косу: скрипить десь віз за могилою, а попід гаєм на толоці пасеться череда, і звідти, переганяючи одна одну, біжать з хурчанням дві ноти(26).**

Примітними в оповіданні є картини, виписані за принципом зображувального паралелізму: ... саяв *білим* світлом в *чорне* небо(23); Про що *він* грав, *тужливий син степів і праці?* Хіба *він* знав? Хіба *те* знав *нічний вітрець, син неба і степів?* *Один* з них грав, бо так було потрібно, а *другий* радісно *підхоплював* ті згуки, *грався* ними і *котив* до сумно схиленого жита...(24); Під деревами у затінку *недвижні, мов знесилені з одчаю, лежали робітники*; на станції *бігав чогось паровоз, гордо задравши димаря догори, і сонце грало на білих лушпайках насіння*, розкиданих по подвір'ю (24); Тепер он *ноги порепались*, а там і *душа репне* (25); І тепер *сі ніжні, випещені люди* озирались на сих *грубих людей* (32); *Вгорі* крізь листя береста, як золоті цвяшки, *жовтіли зорі, десь* важко, стомлено *пихтів паровоз; за тином гомоніли люди* (26).

Оповідання багате епітетами, порівняннями, які часто складають градаційні ряди: Софрон ...*невеличкий* на зріст, *жовтий і зморщений, як зів'яла вилежана груша...*; Василь.... *несміливий, дуже блідий на виду, соромливий і якийсь аж чудний...*; ... *бліде, худе* лице з чорним волоссям і *чорними, напруженими, журливими* очима...; ... з вагою *нудних, тупих* думок...; *тужлива, ніжна* ніч (24); ...від *чужих, ворожих* їм кам'яних будинків (26); ... *гострі, колючі* думи, які на *чорних, незримих* крилах летіли.. (30); ... проводжали їх *понурами, злими* очима (30); ...горіли якимсь *чудним і страшним* світлом очі (32), І *тонкий, дрижачий сум, як павутина над пожовклою стернею*, літав од них (35). Примітними є метафоричні картини на зразок: І *душа* його, як раб, *завмерла й не сміла рухатись*. І, *повна того самого сміху й сліз, страждання й радості, ненависті й любові, вона росла, давила груди, розпирала череп і билася риданням в горлі* (33); ... а той журливий згук *не слухав, не хотів вислуховувати* його; болючим стогоном *вривався він* в ту відповідь і *бився* в ній, *жалівся і замовкав, безсилий і смутний*. І *згуки дужчали, гнівались, і ціла буря гніву вже крутилась і здіймала з дна душі стовпи думок і почувань...* (33).

Практично весь текст виписано добірною українською мовою, з дотриманням унормованих літературно форм. Але зігноровано правила відмінювання особових займенників *він, вона, воно, вони*, які в прийменникових конструкціях мають форму з початковим Н: до нього, до неї, з ним, з нею тощо. У В.Винниченка натрапляємо виключно на притаманні південно-східним говорам форми без Н: *від його* (23), *на їх*(23), *повз їх*(23), *зиркнула/дивився на його* (25, 28, 35), *один з їх* (26), *у їх* (28), *сів коло їх* (29), *з їх почали сміятися* (31), *озиралась/заговорила до його* (32,34). В авторському мовленні подибуємо й конструкції з давальним об'єктним від займенників: як *тому зачервоніла щока* (25), *живіт йому колихався* (29), *ніби їм на очах стояли сльози* (31).

Не можна не помітити «любов» автора до активних дієприкметників теперішнього часу, які є не просто периферійними в літературній мові, а вона їх позбувається, замінюючи підрядними означальними частинами, прикметниками чи пасивними дієприкметниками. У Володимира Винниченка натрапляємо на конструкції: ... кидала на Василя *хвилюючим і ваблячим*, як гріх, поглядом (23); купа *лежачих* людей (27); на лиці йому стояло щось гостре, *торжествуюче* (35).

Виразним є й українськомовний образ селян-заробітчан. Автор передає природний південно-східний говір з інфінітивами на –ть: спробуй *витягнуть* його (25), *плакати* хочеться (28), *просить* не буду(29); з м'яким [л]; *жалько*, з просторічними лексемами на зразок: *якономія* (27), *балакати* (27), *не пособляє*(28). В.Винниченко вміло вводить в мовлення бувалих заробітчан, які вже не раз наймитували по містах, поштовхалися серед іномовних наймачів і наймитів, росіянізми, часто в просторічно

варваризованій формі. Наприклад, у мовленні багаторічного заробітчанина дядька Софрона, який «раз на все плюнув і відійшов набік од свого життя», натрапляємо на вирази: *зделайте милость* (22), сумує *парняга* (26), *ну да* (25). Разом з тим, мовлення тих, хто наймається вперше – Василя, Катрі, – природне українське, без будь-яких вкраплень російської чи інших мов. В ньому переважає побутова лексика, щедро пересипана прислів'ями, приказками.

Є епізодичний, але примітний **російськомовний образ «якихось людей»**. Діалог на три репліки:

- Ваня!... Будь человеком... Ваня.. Остав... Зачем?

- Н-нік-када! – рявкав той.

- Ванюша!... Я тібе друг? Ну, скажи, міне: друг? – уводить нас в інший мовний простір, де по-своєму іменують людей, вживають не-свої слова, говорячи іншою мовою. Цей простір широкий, бо в нього В.Винниченко помістив ще й **«якусь бабу з мішком на плечі»**:

- Может, он заблудился где? – і байдужого **поліцейського**:

- Как заблудился, найдем...

Для майстра психологічного прочитання проблем епохи розкрилася страшна духовна трагедія мільйонів людей: заробітчани, покинувши рідну домівку, потрапляли не просто в далекий край, вони опинялися на чужині, де ніхто, крім них, не говорив їхньою мовою. Це була трагедія і всього українського простору: його заповняла чужа мова або роз'їдав покруч - суржик. Чи далеко відійшла Україна від такого стану сьогодні?

Таким чином, Володимир Винниченко, досліджуючи «діалектику душі» своїх героїв, реалістично зобразив їхні переживання, страждання й радощі не тільки через вчинок, дію, а й через особливості мовного буття, яке в українських реаліях теж є виявом духовності чи бездуховності.

Примітки

* Круглими дужками () виділено циферні посилання на сторінки видання Володимир Винниченко «Уміркований» та «щирий». – К., 1992. – 416 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Масенко Лариса / Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вибір. – К., 2004. – 163 с.
2. Русанівський В.М. / Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – 391 с.
3. Слабошпицький М. / М.Слабошпицький Письменник світового масштабу// В.Винниченко. «Уміркований» та «щирий». – К., 1992. – С. 5–21.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крижанівська Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми історії української мови, ономастика.